

Natuurklanken

oktober - november - december 2025 nummer 4

Natuurvereniging

KNNV

Epe-Heerde

Colofon

Wat doen wij

KNNV Epe-Heerde is een actieve vereniging. Naast ontspanning doen we inventarisaties van flora en fauna, gegevens die de landelijke databanken voorzien van nuttige informatie in ons werkgebied. Op het gebied van natuurbescherming houden we de ontwikkelingen in de regio bij en geven we advies en commentaar in het belang van de natuur.

Over Natuurklanken

Natuurklanken is het afdelingsblad van de Koninklijke Nederlandse Natuurvereniging (KNNV), afdeling Epe-Heerde. Het wordt verspreid onder de leden en verschijnt vier maal per jaar.

Coördinatie bezorging

Willie van Eldert

Contact onjuiste of gewijzigde adressering:
ledenadministratie@epe-heerde.knnv.nl

Redactie en digitale kopij

Lita Keuskamp, Joke van Litsenburg, Herwin Looman
Kopij naar: redactie@epe-heerde.knnv.nl
Sluitingsdatum kopij volgende Natuurklanken:
1 december 2025.
Voor het aanleveren van foto's: zie de informatie op de website.

Contributie en lidmaatschap

Leden € 35,00 per jaar
Huisgenootleden en jongeren € 15,00 per jaar
Leden van andere KNNV afdelingen € 15,00 per jaar
Contributie betalingen steeds vóór 1 maart naar:
Rabobank IBAN: NL69RABO0101.219.865 t.n.v.
penningmeester KNNV afd. Epe-Heerde, Weteringdijk
47, 8166 KS Emst

Bestuur

Voorzitter: Harry Rijken
voorzitter@epe-heerde.knnv.nl
Secretaris: Eelco Bakker
secretaris@epe-heerde.knnv.nl
Penningmeester: Ron Roovers
penningmeester@epe-heerde.knnv.nl
Algemeen lid: Wim Oosterloo (contactpersoon
natuurbescherming)
wimoosterloo@epe-heerde.knnv.nl
Algemeen lid: Erwin Reinhard
erwin.reinhard@epe-heerde.knnv.nl

Ledenadministratie

Henk Dirkzwager
ledenadministratie@epe-heerde.knnv.nl

Website

landelijk: www.knnv.nl
afdeling: epe-heerde.knnv.nl
Webmaster: Herman Snoek
info@epe-heerde.knnv.nl

Social media

Instagram: @KNNVEpeHeerde

Contactpersoon werkgroepen

Planten: Egbert de Boer

Paddenstoelen: Herman Snoek
info@epe-heerde.knnv.nl
Insecten: Gerard Plat
insecten@epe-heerde.knnv.nl
Geologie en Landschap: Tjada Amsterdam
geologie-landschap@epe-heerde.knnv.nl
Mossen: Mariet van Gelder
mossen@epe-heerde.knnv.nl
Vogels: Matthijs Bootsma
vogels@epe-heerde.knnv.nl
Zoogdieren: Frans Bosch
zoogdieren@epe-heerde.knnv.nl
Reptielen en Amfibieën: Erik Drent
reptielen@epe-heerde.knnv.nl

Natuurpadcommissie

Tjada Amsterdam, Margriet Maan

Tuinambassadeur

(Elly ter Stege): Vacature

Overleden d.d. 10-09-2025
To Crum-Hendriks

Achterblad: Sleedoornpage
Foto Herwin Looman

Inhoud

Van het bestuur	3
Lezingen najaar 2025	4
Adder begint te vervellen	5
Onbekend? (9)	5
Zwarte sterns in de polder Oosterwolde	7
Invasieve exoten	11
Kampweek plantenwerkgroep	12
Wims archief krijgt een goede bestemming	17
Project Renderklippen	19
Nieuwe werkgroep Reptielen en Amfibieën	20
Natuur en cultuur in het Veteranenbos	21

Van het bestuur

Naast het vele veldwerk door de werkgroepen en de werkgroepavonden is onze afdeling ook actief op het gebied van natuurbescherming (o.a. door het volgen van plannen van particulieren, bedrijven en overheden), natuurontwikkeling en nemen we deel aan klankbordgroepen. Met name de gemeente Epe betreft ons de laatste jaren in het voortraject van vele plannen en haalbaarheidsonderzoeken. Deze plannen variëren van een hoog abstractieniveau (bijv. de Omgevingsvisie) tot concrete uitvoeringsplannen. Naast de Omgevingsvisie betreft dit o.a. de energietransitie, beheerplannen voor de gemeentelijke bossen en begraafplaatsen, Visie op Recreatie en Toerisme, Integraal Beheer Openbare Ruimte e.d.

Recentelijk zijn we als stakeholder ook betrokken bij het onderzoek naar de mogelijkheden van het bovengronds brengen van de Dorpsbeek in Epe. Het is een verkennend onderzoek naar de (on)mogelijkheden en het aangeven van de voor- en nadelen, zodat de raad een goede beslissing kan maken of ze een vervolg wil geven aan het onderzoek. In de kern Epe is de Dorpsbeek al enige decennia geleden overkluist (een buis die ondergronds het water afvoert). Het doel van het haalbaarheidsonderzoek is duidelijk; door de beek weer bovengronds te maken wordt de beeldkwaliteit in de kern van Epe verbeterd en wordt de cultuurhistorische en ecologische waarde vergroot, hoewel langs de Dorpsbeek in het verleden geen watermolens hebben gestaan. Op zich is dit een prima doelstelling. Een stromende beek in het stedelijk gebied is in velerlei opzichten aantrekkelijk en doet het altijd goed. Probleem is echter dat er onvoldoende water is om een vrij constant stromende beek te krijgen. De Dorpsbeek ontspringt in de buurtschap Tongeren en de grondwaterstand is er dusdanig dat heel weinig grondwater aan de beek wordt toegevoegd. Een beek in het stedelijk gebied, die het grootste deel van het jaar niet stroomt en langdurig droog kan vallen, heeft een beperkte ecologische en landschappelijke waarde. Wateraanvoer uit de bovenstroomse delen van de naastliggende Klarbeek en Tongerense beek is technisch omslachtig en niet aan te raden gezien de ecologische, cultuurhistorische en landschappelijke waarde van deze beide beken. Het water uit de benedenloop van dit laatstgenoemde bekenstelsel wordt gebruikt voor de infiltratie aan de Dellenweg. Kunstmatige wateraanvoer naar het brongebied van de Dorpsbeek zal dus lastig zijn.

Verwijzing naar de Grift in Apeldoorn, die de laatste jaren bovengronds is gebracht en een mooi lint door de stad vormt, snijdt geen hout. De Grift krijgt uit de vele sprengen vaak voldoende water.

Wordt het plan in Epe uitgevoerd, dan zal voorafgaand aan de uitvoering goed moeten worden gecommuniceerd met betrokkenen en bewoners, dat de beek langdurig droog kan vallen of weinig stroming heeft.

In de discussie heb ik niet aangegeven dat je de beek niet bovengronds moet brengen, maar wel uitdrukkelijk gewezen op de problemen die op kunnen treden en dat je een realistisch beeld moet schetsen van de verwachtingen na uitvoering. En de vraag is of 'men' het dan nog wel wil.

Het volledige rapport komt naar verwachting in september online beschikbaar en wordt in oktober door de gemeenteraad besproken.

Augustus 2025, Wim Oosterloo, algemeen bestuurslid

Lezingen najaar 2025

25 september 2025

Lezing over de landschapsgeschiedenis van de Noordoost-Veluwe

Op 25 september (de eerder aangekondigde datum eind vorig jaar kon helaas niet doorgaan) geeft historicus Henri Slijkhuis een lezing over zijn boek 'De landschapsgeschiedenis van de Noordoost-Veluwe'.

De door Henri gekozen invalshoek is sociaal-economisch. Zo laat hij zien hoe ons landschap door economische factoren door de eeuwen heen een aantal keren compleet van aanzicht is veranderd. Tot op de dag van vandaag verbouwen we het landschap voortdurend. Vandaag zijn het blokkendozen, windmolens, zonnepanelen, industriecentra, wegen en een hoogwatergeul. In andere tijden ging het om ontginningen, heide, enken, sprengbeken, ontwatering en heggen. Bosaanleg op de Noordoost-Veluwe is van vrij recente datum en begon circa 150 jaar geleden. Vrijwel al deze ingrepen dien(d)en een economisch doel. Aan de hand van de regelmatige functieveranderingen van de Kopermolen in Zuuk laat Henri zien, hoe de verschillende eigenaren op de toenmalige veranderende economie reageerden.

De lezing wordt gehouden in de Rabo-zaal van het Kulturhus Epe, Stationsstraat 25, van 19.30 tot 21.30 uur. Toegang is € 5,00 voor niet-leden en gratis voor KNNV-leden. Aanmelden is niet nodig.

30 oktober 2025

Lezing over de Steenuil

Op donderdag 30 oktober 2025 organiseert de vogelwerkgroep een lezing over de Steenuil. Deze lezing wordt verzorgd door 'steenuilenman' Ronald van Harxen. Al zo'n 40 jaar lang onderzoekt en beschermt hij als vrijwilliger deze kleinste uil van Nederland. Zijn kennis en ervaringen zal hij op deze avond met ons delen. De avond begint om 19.30 uur en wordt gehouden in de grote zaal van het Kulturhus Epe. De entree is € 5,00 (voor leden gratis).

De Steenuil is de kleinste uil van Nederland. De soort komt vooral voor in kleinschalig agrarisch cultuurlandschap en broedt vaak op boerenerven. In de gemeenten Epe en Heerde komt deze soort vooral voor in het agrarisch gebied tussen de Veluwerand en de IJssel. Alleen al in de gemeente Heerde zijn er circa 50 broedparen geteld. Een aantal dat de afgelopen jaren een lichte stijging laat zien. Toch staat de Steenuil onder druk door het verdwijnen van het kleinschalige landschap en geschikte nestplekken. De vogelwerkgroep kan advies geven om op geschikte plekken in overleg met de bewoners nestkasten te plaatsen.

Ronald van Harxen raakte in het begin van de jaren '80 geïnteresseerd in Steenuilen. Een interesse die groeide naar onderzoek en bescherming van de Steenuil. Hij is één van de oprichters van Steenuiloverleg Nederland (STONE) en momenteel voorzitter van deze stichting. Ook is hij schrijver van het dit jaar uitgekomen boek 'Uilen in Nederland'.

Tijdens de lezing zal hij vanuit zijn ervaring meer vertellen over de Steenuil. De lezing is voor iedereen toegankelijk en zeker ook aan te raden voor belangstellenden die een Steenuil op hun erf of hun omgeving hebben zitten.

De lezing vormt ook de start van een project van de vogelwerkgroep om in 2026 in de gemeenten Epe en Heerde de Steenuil te inventariseren.

27 november 2025

Lezing over reptielen in Nederland

In juli is een nieuwe werkgroep Reptielen en Amfibieën van start gegaan. De coördinator is Erik Drent, die inmiddels de eerste excursie al heeft georganiseerd. Hij zal een korte toelichting op de werkgroep geven.

De lezing wordt verzorgd door Tariq Stark, projectleider van Ravon. Hij gaat in op het voorkomen en de ontwikkeling van de reptielenpopulatie in Nederland. Een mooie kennismaking met de nieuwe werkgroep en de soorten! De lezing wordt gehouden in het Kultushus Epe en begint om 19.30 uur.

Adder begint te vervellen

De adder op de foto is volgens mij een addervrouw die begint te vervellen. Dat is hier te herkennen aan de melkachtige kleur van de ogen. Normaal is dat rood.

Reptielen vervellen gemiddeld drie tot zes keer per jaar. Tussendoor eet een adder heel af en toe een muis. Een adderhemd wordt dan al snel te klein, want het hemd groeit namelijk niet mee. Tja, dan moet je iets anders verzinnen. Deze adder zal dan zijn kop tussen de stijve heidestengels wurmen om vanaf de kop naar de staart zich van het hemd te ontdoen. Het hemd wordt omgekeerd achtergelaten. Het nieuwe hemd kan weer even mee. De kleurtekening, het zigzagpatroon, blijft zichtbaar om te determineren. Je zult je waarschijnlijk afvragen wat dat nu met de melkblauwe ogen te maken heeft. Nu, het oog vervelt mee. Raar maar waar!

Tekst & foto Erik Drent

Tekst Gerard Plat

Onbekend ? (9)

Foto's Herwin Looman

In deze rubriek heb ik tot nog toe altijd één soort behandeld. Maar deze keer gaat het over een hele groep: nachtvinders, uit de familie van de spanners (Geometridea), waarvan in Nederland ongeveer 300 soorten voorkomen die weer verdeeld zijn in zes onderfamilies. De moeilijkste groep hierbinnen is de groep van de dwergspanners (Eupitheca), waarvan in Nederland 53 soorten bekend zijn. Verder zijn er nog drie andere soorten binnen deze onderfamilie. De Zwartkamdwergspanner, die verderop nog ter sprake komt is hier een voorbeeld van.

Dwergspanners

Als groep zijn ze gemakkelijk van andere soorten nachtvinders te onderscheiden. In rusthouding worden de voorvleugels zover uitgespreid dat de voorrand van beide vleugels in een rechte lijn ligt. Meestal is het achterlijf iets omhoog gekromd.

Als individu is de herkenning veel moeilijker. De rupsen zijn in een groot aantal gevallen gemakkelijk te herkennen. De meeste rupsen eten alleen maar van de bloemen, zaden of vruchten, van de waardplant waaraan ze hun naamgeving danken. Was het in het verleden zeer moeilijk om deze soorten op naam te brengen, met de waarnemingen-apps is het een stuk gemakkelijker geworden. Bij het controleren van de waarnemingen gebruik ik de veldgids "*Nachtvinders van Nederland en België*" (uitgave 2015). Maar zelfs dan valt het nog niet mee om ze goed te herkennen. Toen ik bij Natuurpunt België het determinatiegidsje "*Dwergspanners determineren*.

Eerste hulp bij Eupithecia's in België en Nederland" van Wim Veraghtert ontdekte, ging ik mij steeds meer voor deze soortgroep interesseren.

Het was ons namelijk tijdens onze nachtvlinder-activiteiten opgevallen dat we steeds meer dwergspanners vingen die we nog niet eerder gezien hadden. In de veldgids werden deze soorten veelal als zeldzaam aangeduid. Meestal was er sprake van een enkele waarneming in Zuid-Limburg en/of het duingebied. Maar nu lijken ze duidelijk wat minder zeldzaam. Hoe dat komt blijft natuurlijk gissen. Maar vermoedelijk zijn deze zuidelijke soorten onder invloed van de klimaatveranderingen opgeschoven naar het noorden. Ook zijn een aantal van deze vlindertjes echte trekvlinders, dus een warme wind uit het zuiden wil nog wel eens helpen bij de trek noordwaarts. En natuurlijk ook het feit dat met de waarnemingen-apps meer meldingen binnenkomen, waar men deze groep in het verleden links liet liggen.

Enkele mooie vangsten van dit jaar

Lindedwergspanner

Zeer zeldzaam.
Recent waargenomen op enkele locaties in Zuid-Limburg en in Gelderland.
Op Vosbergen in de buurt van linden.

Guldenroededwergspanner

Vrij zeldzaam.
Komt verspreid over het land voor. Rode Lijst: kwetsbaar.

Vingerhoedskruiddwergspanner

Vrij zeldzaam.
Een soort die tot het begin van de eenentwintigste eeuw vooral in Zuid-Limburg voorkwam. Tijdens de 1000-soortendag bij de werkschuur Renderklippen waar veel Vingerhoedskruid staat.

Zwartkamdwergspanner

De meest algemene dwergspanner en enige soort uit de onderfamilie Gymnoscelis.
Een van de eerste soorten in mijn tuin die al in de schemer actief is.
Bijna altijd wel in de nachtvlinderaval van maart tot en met september.

Het mooie aan deze soorten is dat er nog heel wat te ontdekken valt. Niet alleen voor vlinderaars, maar ook voor de plantenliefhebbers onder ons. Er zijn namelijk veel soorten in deze groep die gespecialiseerd zijn op een bepaalde plant. De meesten van deze dwergspanners hebben niet veel voedsel nodig en komen zelden op smeet of licht af. Daarom zijn ze bijna altijd in de buurt van de waardplant waar ze op paren, hun eitjes op afzetten en waarop ook rupsen zitten.

Dwergspanners, een uitdaging dus.

Zwarte sterns in de polder Oosterwolde

Tekst Adrie Hottinga & Matthijs Bootsma

Op vrijdagmiddag 13 juni 2025 heeft Matthijs Bootsma op verzoek van Florian Bijmold, boswachter ecologie van Staatsbosbeheer, met een drone naar nesten gezocht van Zwarte sterns in het botanisch reservaat ter hoogte van de Kleine Woldweg. Dit reservaat beslaat een oppervlakte van 26 ha en ligt tussen de Kleine Woldweg en de Gelderse Gracht. Via een inlaatsysteem kan oppervlaktewater ingelaten worden vanuit de Gelderse gracht en door het rietmoeras worden gepompt (werkend als een soort voorfilter/helofytenfilter) en geloost worden op de naastliggende dotterbloemhooilanden. Het reservaat is destijds tot stand gekomen tijdens de ruilverkaveling Oosterwolde en nog met een uitbreiding in het kader van compensatiemaatregelen voor de aanleg van de hoogwatergeul bij Kampen. Het reservaat is bij veel vogelaars een klein “bedevaartsoord” voor het waarnemen van veel vogelsoorten. Door de Vogelbeschermingswacht zijn meerdere broedvogelkarteringen uitgevoerd (zie hier voor de website van de Vogelbeschermingswacht).

Voor informatie over het beheer is tekst overgenomen uit het broedvogelrapport van de Vogelbeschermingswacht Noord-Veluwe: Broedvogels van het reservaat Kleine Woldweg 2022.

Huidige situatie en beheer

Na de herinrichting in 2013/2014 heeft het gebied zich ontwikkeld tot een erg fraai natuurgebied, waarbij de natte delen worden afgewisseld met kruidenrijke vegetaties. Staatsbosbeheer wil met een optimale sturing in waterstanden het gebied blijven beheren als vochtig hooiland en het rietmoeras optimaliseren voor riet- en moerassoorten. In het voorjaar staan delen van de kruidenrijke vegetatie prachtig in bloei. Naast de functie van het gebied als broed- en leefgebied van vele soorten vogels heeft het gebied ook een belangrijke functie als foerageergebied. Vanaf medio februari tot ver in april/eerste helft mei worden de natte delen van het gebied gebruikt als pleisterplaats door onder andere Grutto's (met daartussen vaak IJslandse grutto's), Kieviten, Kemphanen, Wulpen, Watersnippen en diverse soorten eenden en ganzen. Waarnemingen tonen ook aan dat het gebied in mei/juni nog steeds gebruikt wordt door onder andere doortrekkende

steltlopers, zoals Bosruiter, Witgat, Zwarte ruiter en Groenpootruiter. Ook soorten als Lepelaar, Ooievaar en Grote zilverreiger gebruiken het gebied om te foerageren.

De vegetatie van het vochtig hooiland wordt zo mogelijk elke winter gemaaid, waarbij het maaisel wordt afgevoerd. Daarbij worden her en der strookjes vegetatie, waaronder stroken riet, behouden als dekking langs sloten en rondom de drassige delen. Daarnaast wordt er jaarlijks een deel van het rietland gemaaid, zodat bepaalde vegetaties, zoals Dotterbloemen, zich goed kunnen ontwikkelen en het riet kan verjongen. De oude rietgedeelten die dan behouden blijven vormen een belangrijke leef- en broedplaats voor specifieke riet- en moerasvogels, zoals Baardman en Roerdomp, die juist gebaat zijn bij oud riet. De herontwikkeling van dit natuurgebied toont aan dat omgevormde landbouwgrond op een locatie waar potenties zijn voor natuurontwikkeling, zeker een meerwaarde heeft. Anderzijds is het gebied ook kwetsbaar vanwege de beperkte omvang. Verdroging of disfunctie van de watersturing kan snel voor verandering zorgen in de omstandigheden voor flora en fauna. Goede monitoring (van zowel het beheer als de aanwezige soorten) is mede daarom belangrijk.

De weergave van de *huidige situatie en het beheer* geeft een goed beeld van het beheer van dit kleine reservaat en de huidige rijkdom aan vogelsoorten, die hier gebruik van maken, in een overigens intensief agrarisch landschap. Het laat onverlet dat kleine reservaten belangrijk zijn als “stepping stones” tussen grote natuurgebieden. Een kanttekening moet hierbij geplaatst worden: het kleine reservaat is kwetsbaar ten aanzien van de hydrologische infrastructuur en waterkwaliteit van de oppervlaktewater-invoer uit de polder Oldebroek.

Het reservaat Kleine Woldweg is een stepping stone in een overwegend intensief agrarisch gebied met vrij weinig afspraken over agrarisch natuurbeheer. Het reservaat is na inrichting en intensief waterhuishoudkundig beheer van Staatsbosbeheer, een belangrijk object voor meerdere broedvogels van de Rode Lijst en ook belangrijk als pleisterplaats voor doortrekkende steltlopers. Dit gedeelte van de polder Oosterwolde is bij uitstek geschikt voor eventuele natuurcompensaties in het kader van natuurverplichtingen voor de uitvoering van infrastructurele projecten. Het reservaat Kleine Woldweg geeft hier de “aanwijzingen” voor.

Reservaat Kleine Woldweg. Op de achtergrond de polder Kamperveen – intensief agrarisch gebied
Foto Matthijs Bootsma – juni 2025

Historische informatie

Er is veel bekend over de broedvogelbevolking van de polder Oosterwolde, omdat Staatsbosbeheer veel broedkarteringen heeft laten uitvoeren. Daarnaast heeft de Vogelbeschermingswacht Noord-Veluwe enkele broedvogelkarteringen uitgevoerd in het reservaat ter hoogte van de Kleine Woldweg. Zie voor de verslagen de website van de VBW Noord-Veluwe.

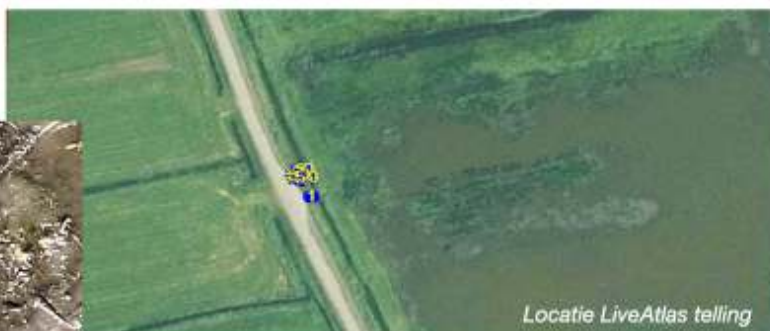
Broedlocatie Zwarte sterns

In 1997 hebben vijf paar Zwarte sterns gebroed op de oever van het Bolsmerkkanaal en twee paar in de Riethaere. Vervolgens vanaf 2004 tot en met 2015 onregelmatig één broedpaar in de Verlengde Riethaere en vanaf 2016 onregelmatig enkele broedparen in het reservaat Kleine Woldweg: drie paren in 2016, zes paren in 2017 en 17 paren in 2025 (zie tabel volgende blz.).

De Zwarte sterns in dit reservaat broeden op de pollen in het moeras gedeelte dat vrijwel de hele winter in een plas-dras situatie verkeert. Op de iets hogere delen maken de Zwarte sterns een nestje.

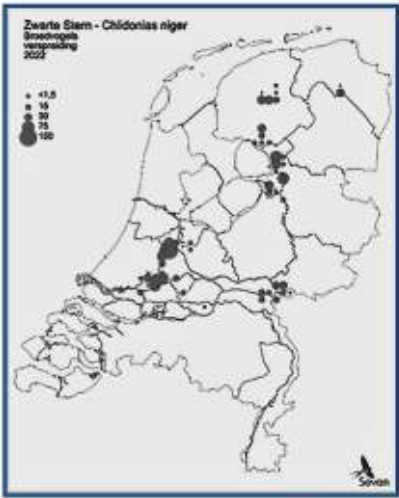
Zwarte stern paar - Foto Matthijs Bootsma

Locatie LiveAtlas telling

Op 12 juni zagen wij dat veel nesten ofwel in het slik ofwel in een droge omgeving lagen, mede vanwege de hoge verdamping en de langzame daling van het oppervlaktewater voor het maaibeheer van de botanische graslandjes.

Wij hebben vrijdagmiddag van 16.00 tot en met 17.06 uur vogels waargenomen en via LiveAtlas geregistreerd vanaf de Kleine Woldweg (zie voor de locatie de vorige pagina). Het betreft dus een momentopname, vanaf de openbare weg, tijdens het gebruik van de drone voor het zoeken van nesten van Zwarte sterns.

Verspreiding Zwarte sterns in Nederland: opname 2022 (SOVON)

Zwarte stern – Rode lijstsoort

Op het kaartje zien we dat de Zwarte stern in Oostervolde een niet-regelmatige broedvogel is. Het aantal broedparen in Nederland ligt tussen de 1.300-1.500. Dit betekent dat de Zwarte stern van de vijf in Nederland broedende sterns niet talrijk aanwezig is. Dat geldt overigens ook voor de andere broedende sterns in Nederland.

Als de Zwarte sterns gaan broeden, hebben ze al een reis van 4.000 kilometer afgelegd uit West-Afrika, waar de overwintering plaatsvindt.

Rond 1950 telde ons land maar liefst 16.000 broedparen Zwarte sterns. De afname die daarna plaatsvond was het sterkst in de periode 1960-1990, daarna schommelde de populatie rond de 1.200-1.400 paar. Dat Zwarte sterns zich nu handhaven is vooral het gevolg van beschermingsmaatregelen, zoals het aanbieden van nestvlotjes en het scheppen van gunstige voedselsituaties (met veel visjes en grote waterinsecten, zoals libellen).

Toelichting LiveAtlas telling (zie tabel volgende blz.)

Door het gebruik van de drone noteerden wij drie paar Bergeenden met juvenielen en ook een Zomertaling met juvenielen. De Bruine kiekendief man gaf meerdere malen een prooi aan het vrouwtje kiekendief en dit betekent dat er jonge kuikens aanwezig zijn. Ook enkele paren Krakeenden met kuikens. Kievit en Grutto waren goed vertegenwoordigd met respectievelijk 190 exemplaren en 85 exemplaren. Terwijl wij in de berm observeerden waren er regelmatig twee Waterrallen luidruchtig aanwezig en via de drone zagen wij een derde Waterral. Het doel was om Zwarte stern nesten te lokaliseren met de drone. En dat is goed gelukt met als resultaat 17 bezette nesten. Dit is een minimumaantal, aangezien maar éénmaal een opname is gemaakt met de drone.

Kleine Woldweg

Jaar	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Aantal	3	6	0	0	0	0	0	0	0	17

Soort	Aantal	Activiteit	Soort	Aantal	Activiteit
Bergeend	3 paar	broedvogel met juv.	Blauwe reiger	2	foeragerend
Bosrietzanger	1	zang	Bruine kiekendief	1	nest i.v.m. prooi-overdracht
Gele kwikstaart	1	zang	Grauwe gans	35	pleisterend
Grote zilverreiger	1	foeragerend	Grutto	85	pleisterend
Houtduif	1	overvliegend	Kievit	190	pleisterend
Kleine karekiet	1	roepend	Kokmeeuw	2	overvliegend
Krakeend	4 paar	foeragerend	Lepelaar	2	foeragerend
Meerkoet	3 paar	met juv.	Oeverzwaluw	1	foeragerend
Rietgors	5	zang	Rietzanger	3	zang
Roerdomp	1	foeragerend	Scholekster	2 paar	foeragerend
Snor	1	zang	Spreeuw	12	foeragerend
Sprinkhaanzanger	1	zang	Tureluur	10	foeragerend
Visdief	1	foeragerend	Waterral	3	roepend
Wilde eend	2	broedvogel met juv.	Zomertaling	1	met juv.
Zwarte stern	17	broedvogel			

Er is gevlogen met de drone van de agrarische natuurvereniging Veluwe-IJsselzoom, die met name gebruikt wordt voor het opsporen van nesten van weidevogels. De drone beschikt naast een normale camera ook over een zoom-camera en een camera voor infrarood-opnamen. In verband met de weersomstandigheden (deze middag zonnig en circa 30 graden) is ervoor gekozen om geen vliegpatroon met infrarood te vliegen, omdat het de verwachting was dat de temperatuurverschillen te klein waren om de vogels/nesten te detecteren. Er is op zicht gevlogen (bij het vliegen moet de drone altijd in het zicht van de piloot zijn, waarbij de maximale vliegafstand circa 500 meter is) met gebruik van de normale camera om de nesten op te sporen. Dit was voor deze locatie voldoende. Er is gevlogen op een hoogte van 25 meter waardoor er steeds een strook van circa 20 meter breed bekeken kon worden. Bij het aanvliegen, richting de nesten, was er even een korte verstoring van de broedende Zwarte sterns, maar deze gingen snel weer op de nesten zitten om door te broeden. De telling zal daarom geen negatieve gevolgen hebben voor het broedsucces. Bij een overvliegende Bruine kiekendief waren de vogels langer van het nest. Nesten werden geteld vanaf een tweede scherm door Florian en Adrie. Van enkele nesten zijn foto's gemaakt, maar ook van andere soorten zoals een Waterral en Bergeendkuikens.

Epiloog

Begin zeventiger jaren waren nog op tal van locaties in de IJsseluitwaarden en ook in Kamperveen, in enkele kolkjes gedurende de voorzomer, broedende Zwarte sterns aanwezig. Het broeden van Zwarte sterns in diverse kolkjes behoort tot het verleden en dat kent meerdere oorzaken. Bijvoorbeeld zomerse hoogwaterperioden, die de krabbescheerveldjes in de kolkjes in de uiterwaarden deden verdwijnen (wegspoelen), dempen van kleine kolkjes ten behoeve van de landbouw-intensivering en uiteraard afname van voedselaanbod in de nabije omgeving van veel te kleine natuureservaten. Het reservaat Kleine Woldweg in de polder Oosterwolde laat zien dat bij een gericht natuurbeheer van Staatsbosbeheer en overige terreinbeherende organisaties de Zwarte stern kan overleven in Nederland! Dit neemt niet weg dat de beheerders van terreinbeherende organisaties, in samenwerking met de waterschappen, veel inspanningen moeten leveren voor de creatie van broedbiotopen voor Zwarte sterns.

Met dank aan Florian Bijmold voor informatie over vegetatie- en waterbeheer voor dit verslag.

Literatuur: *De wereld van de zwarte stern*, Paul van Gaalen en Jan van Gelderen, 1995.
Polder Oosterwolde – analyse van weide en moerasvogels 1958-2020, VBW Noord-Veluwe, Adrie Hottinga.

Nationale natuurwerkdag

Dit jaar is het de 25e editie van de Nationale natuurwerkdag, waarin mensen zich inzetten voor het behoud en het herstel van de natuur.

Ook onze vereniging zal hier met het uitvoeren van wat lichte klussen, een bijdrage aan leveren en wel op

zaterdagochtend 1 november.

Noteer deze datum! Meer informatie volgt.

Invasieve exoten: Nijlganzen

Tussen de waarnemingen van onze leden (epe-heerde.knnv.nl) trok deze foto onze aandacht: Nijlganzen. Geen zeldzame verschijning, maar wel neergestreken op een opmerkelijke plaats. Deze rotsformatie in het water van het Heerder strand blijkt (na enig zoekwerk) onderdeel te zijn van een kunstwerk: De Ontmoeting, dat 60 betonnen mensfiguren beslaat, die in en om het water staan. Het is gemaakt door Frans Goldhagen (deze kunstenaar ontwierp veel voor recreatiegebieden, zoals de witte fietsen langs de A28).

Opmerkelijk omdat het een enigszins sfinxachtigbeeld oproept (de betekenis van het Egyptisch woord sfinx is 'levend beeld' - de Nijlgans wordt ook wel Egyptische gans genoemd). Dit fraai vastgelegd (23 april) door Jenneke Kamphuis. En toeval of niet, maar ruim 2 maanden later ontwaarde Jenneke een complete familie Nijlgans, iets verderop, in de Retentievijvers in Epe.

De Nijlgans (*Alopochen aegyptiaca*), is een Afrikaanse soort, die sinds het einde van de jaren '60 in Nederland een gewone verschijning is geworden. Inmiddels is de Nijlgans niet meer weg te slaan uit onze natuur- en weidegebieden. In Nederland staat de Nijlgans te boek als exoot; in Europees verband is deze soort op de lijst van

invasieve exoten gezet, wat betekent dat hij actief mag worden bestreden. Er zijn tot dusverre geen aanwijzingen dat in Nederland de toename van de Nijlgans ten koste van andere watervogelpopulaties gaat. Een deel van de Nijlganzen trekt het hele jaar paarsgewijs op, maar vooral in de nazomer en winter sluiten anderen zich aan tot groepen van soms enkele honderden.

*Bron achtergrondinformatie:
Vogelbescherming*

VOEDSEL

Nijlganzen foerageren op graslanden waar ze gras en kruiden eten; ook eten ze oogstresten op bouwland, met name maïs. Daarnaast eten ze waterplanten, zoals fonteinkruiden. Foerageert lopend en zwemmend, ook grondelend.

BROEDEN

Kan het hele jaar broeden, maar meestal van eind maart tot eind mei. Een of twee broedsels per jaar, meestal 6-9 eieren. Nest wordt fel verdedigd. Het bevindt zich vaak in boomholtes of onder struiken/bomen bij water. Broedduur 28-30 dagen.

Kampweek plantenwerkgroep

Ieder jaar maakt de plantenwerkgroep een midweek reisje om "leuke planten te zien in een andere omgeving". In februari wordt de datum bepaald, de uiteindelijke keuze voor het gebied gemaakt en wordt gekeken wie er in principe mee willen. Dit jaar gaan we naar Voorne Putten. Yvonne Zeegers vindt op het Roompot vakantiepark Cape Helius in Hellevoetsluis een geschikt onderkomen voor 12 man en Wietske Jansen legt contact met KNNV Hollandse Delta en maakt een planning. Het verslag is door verschillende deelnemers geschreven. Een lijst met de gevonden planten (samengesteld door Hetty Verstraaten), staat op de website: nieuwsbericht d.d. 28 juli, Kampweek met de plantenwerkgroep.

Maandag 2 juni 2025 - Lucy Wessel

En ja...dan is het zover.

We gaan met de plantenwerkgroep op onze jaarlijkse midweek voor een plantentripje. En dat alweer voor de vijfde keer.

Helaas was Ger Breman genoodzaakt zich af te melden om gezondheidsredenen.

Zoals afgesproken ontmoeten we elkaar om 11.00 uur bij de Tichelgaten in Buren; bekend om de Grote keverorchis. Zijn kleine broertje, de zeldzame Kleine keverorchis, hebben we op ons reisje naar Ameland, aldaar gezien. Maar naast de Grote keverorchis, hebben we ook enkele Bijenorchissen (foto) gezien en veel Dactylorhiza soorten, zoals de Vleeskleurige- en de Brede orchis.

De Tichelgaten zijn ontstaan door klei- en zandwinning. De klei werd gebruikt voor de productie van tegels. Daarna zijn de putten volgelopen, waardoor er plassen ontstonden. Er is nu een heel mooi natuurgebied ontstaan, dat vrij toegankelijk is.

Net toen we wilden starten, begon het behoorlijk te regenen.

Maar gelukkig werd het vrij snel droog en is het droog gebleven. Bij gebrek aan bankjes hebben we zittend op de grond onze lunch gegeten. Wietske vroeg aan Pim van der Knaap of we 10 grassen konden benoemen zonder op te staan. En dat is ons gelukt: Kamgras, Straatgras, Glanshaver, Ruw beemdgras, Veldbeemdgras, Timotheegras, Engels raaigras, Beemdlangbloem, Gestreepte witbol en Goudhaver.

Om half drie zaten we weer in de auto's om op tijd in Hellevoetsluis te zijn voor de avondexcursie.

Dini Kornegoor had een heerlijke soep gemaakt. En met een broodje en een toetje waren we weer helemaal klaar voor de inventarisatie met de plantenwerkgroep van de KNNV Hollandse Delta. We hebben het Inspectie--pad geïnventariseerd. Dit pad is een paar jaar geleden vrij gemaakt (gekapt) en er is door het Zuid-Hollands

landschap gevraagd aan de KNNV om de ontwikkeling van de flora over de jaren heen bij te houden. We ontmoetten Erik Ketting en Theo Hagendoorn en deze zijn de volgende dagen ook met ons meegelopen. En het allerbelangrijkst is, dat ze de vergunningen voor ons aangevraagd hebben, zodat we buiten de paden mochten komen en in afgesloten terreinen konden inventariseren. Geweldig!!

Loes Jansen liet haar wandelstokken thuis liggen. In de Tichelgaten wandelde ze met behulp van twee paraplu's. Hetty probeerde in Hellevoetsluis nieuwe stokken te kopen, maar dat lukte niet. Een telefoontje naar Theo leverde stokken op waar Loes de hele week en haar verdere leven mee kan wandelen.

Dinsdag 3 juni 2025 - Max Messi

Om 8 uur met z'n allen aan het ontbijt, wederom prachtig verzorgd door Dini. Met zoveel verschillende broodjes en vele soorten beleg, yoghurt, kwark en nog veel meer lekkers (twee vierkante meter volgepakt) geweldig!!! Na het lunchpakket gemaakt te hebben gingen we met z'n allen om 9 uur op weg naar de Tenellaplas bij het bezoekerscentrum van Oostvoorne. Speciale begeleiding door een zeer enthousiaste en kundige Theo van de KNNV Hollandse Delta. Een hele bijzondere plek!

Het landschapspark werd aangelegd door Cees Sipkes in 1949-1950. Sipkes gebruikte de naam 'Heempark De Tenellaplas'; de tegenwoordige eigenaar, stichting Het Zuid-Hollands Landschap, noemt het meestal 'Heemtuin Tenellaplas'. Met vele orchideeën, een heel bed Teer guichelheil (*foto*), Grote graslelie, Hondskruid, Bosorchis, Geel zonneroosje, uitgebloeide Gulden sleutelbloem, Bergnachtorchis, Grote keverorchis, Dodemansvingers, en nog veel meer! En Margriet Maan ontdekte nog een hele bijzondere soort: de Bloedrode bremraap (enige plek in Nederland begreep ik). En voor Loes stond er ook nog een Grasklokje. Een prachtig onderhouden heemtuin, de juiste tijd voor de vele bloeiers en het was ook nog eens mooi weer. Al met al donders genoten!

Moerasgamander >

Omdat het bezoekerscentrum officieel niet open was, zijn we in het zonnetje gaan lunchen op de banken achter het centrum.

's Middags eerst nog een mooi landje bezocht en de opdracht van Theo gekregen om te speuren naar de Moerasgamander, een van de weinige plaatsen waar deze plant nog voor komt. En na veel kruip- en speurwerk gevonden!

Daarna met een iets afgeslankte groep een beste wandeling gemaakt door de beboste duinen, waar een grote diversiteit aan bijzondere bomen en struiken te vinden was, met heel vreemd gevormde oude dennen.

In een open zandduintje zagen we nog een Zandhagedis zonnen. Toen rond een prachtige plas gelopen, het Brede Water, met een eilandje er in, waar een broedkolonie Aalscholvers zat en een grote groep Lepelaars (rustend), dit alles te aanschouwen vanuit een vogelkijkhut.

De achterblijvers hadden het geluk dat ze speciaal voor hen de deur van het bezoekerscentrum open deden, niet alleen om te plassen, maar ze mochten het hele centrum rond.

Na deze prachtige wandeling terug naar ons huis, waar Dini met een beetje hulp weer een heerlijke maaltijd had neergezet! Heel erg knap hoe ze dat doet en van tevoren alles tot in de puntjes heeft voorbereid.

Na het eten hebben we nog even met een aantal plantenmensen, die er nog geen genoeg van hadden of nog even een frisse neus wilden halen, een behoorlijk begroeide pier afgestruind, die ik in de vroege ochtend al had betreden. Dus nu koos ik

voor een paar strandjes en piertjes iets verder op. Daar had ik het geluk twee Kleine zilverreigers te mogen spotten. Ook aanschouwden we daar nog een paar joekels van de Grote engelwortel, als ook de voor mij onbekende Pijlkruidkers. Bij het teruglopen vloog er nog een groep Lepelaars over.

Weer terug in ons grote "houten" huis nog een drankje en nootje genuttigd, en op naar bed! Nou ja, bijna iedereen, behalve de oudste en de (bijna) jongste van het stel die nog lange tijd na bleven borrelen en hele diepgaande gesprekken voerden tot diep in de nacht (tot wel 2:30 uur).

Woensdag 4 juni 2025 - Door een misverstand heeft niemand van deze dag specifieke aantekeningen gemaakt. Loes en Wietske nemen het op zich om met de aangeleverde opmerkingen en gedeeltelijke verslaglegging toch een goed beeld van de dag te geven.

Een intensieve excursiedag. Onder leiding van Erik en onze dagelijkse begeleider Theo gingen we naar de Kwade Hoek op de kop van Goeree Overflakkee, een buitendijks natuurgebied dat nog steeds aangroeit (foto). We startten om 9.30 uur op de parkeerplaats, waar Henk en Mariet van Gelder al een tijdje op ons stonden te wachten en zich bij ons aansloten. Henk haakte al snel af en zou Mariet aan het eind van de middag weer bij ons huisje ophalen. Erik nam ons mee naar het hoogste punt met wijds uitzicht. Hij legde uit dat het gebied een open verbinding heeft met de zee en dat het zoute water, met harde westenwind en springtij, vele meters omhoog kan komen. Een uniek deltagebied met een bijzonder biotoop.

Max vertelt verder: Woensdag was een geweldige afwisselende dag! Met weer een groot aantal voor mij onbekende soorten zoals Kleverige ogentroost, Wondklaver en Zeewolfsmelk (foto li.)

En daar over gesproken: ik liep een eindje verder richting zee, met in de verte een hele vlakte met bloeiende Zeewolfsmelk! Ik zet m'n kijker erop voor eventuele steltlopertjes en zie ik er notabene twee Zomertortels tussen scharrelen, geweldig wat is dat boffen zeg! Tot dan was dat, qua vogels, de topper van die dag, echter later kwam er nog vlak voor ons een overvliegende Roerdomp langs, dit was echt heel erg bijzonder en zo donders mooi!!! Maar ook prachtig in bloei staand Melkkruid (foto re.), Zeewinde en in een moerasachtig gedeelte honderden bloeiende Stijve moerasweegbree.

Mét dat ik verder aan het struinen door de duinen was, kwam ik ook nog oog in oog te staan met twee Reeën! Wie houdt er het langst vol niet te bewegen en elkaar te blijven aankijken: zij hebben gewonnen hoor!

Harry: mijn anekdote voor het verslag is toch wel dat ik nietsvermoedend (van de zijkant) een gebiedje inliep en dat Max prompt bijgaande foto maakte met het Geen toegang-bordje op de voorgrond. Kortom: op heterdaad betrapt.

Hetty, Pim en Jacqueline geven een lijstje van 'nieuwe' en leuke soorten, die we ons hopelijk nog kunnen herinneren: Zeewinde, Zeewolfsmelk, Zeepostelein, Zeekraal, Schorrenzoutgras, Zilte zegge en Kwelderzegge. Het Laksteel-tje, die we ook al op

de pier van Ameland vonden, waar het toen nog niet eerder was waargenomen. Blauwe zeedistel en Kruisdistel vlak naast elkaar, Zilt torkruid evenals Heemst nog in knop, Zilte schijnspurrie dat pas na wat gevonden bloemetjes op naam gebracht kon worden, Harige ratelaar, Selderij en Aardbeiklaver.

Het is prachtig weer en er moet flink gewandeld worden. Gelukkig vinden we onderweg een bankje met prachtig uitzicht. Loes blijft hier heerlijk zitten en past op onze spullen, terwijl wij nog een tochtje maken. We zien een Gesteelde stuifzwam en Zomersneeuw, een korstmos dat bij droogte opkrult en dan kijk je tegen de gelig-witte onderzijde aan. Ook de Cetti's zanger laat zich luid en duidelijk horen.

We bedanken Erik. Wat heeft hij ons veel verteld en laten zien. Met Theo maken we afspraken voor donderdag.

's Avonds gaan we nóg een keer wat lopen, nu richting Vuurtoren. We zien heel fraaie exemplaren van de Grote engelwortel en moedigen Loes aan, om die de dag erna, te gaan bekijken. Ook vinden we Kransmuur op een parkeerplaats bij de huisjes.

Voor Henk Dirkzwager is het de laatste avond, hij vertrekt donderdagochtend al. Wietske biedt Dini, voor het verzorgen van al het heerlijk eten, het boek aan van Fork Ranger 'Ons Eten als uitweg uit de klimaatcrisis'.

We drinken erop!

Max schrijft: En dan nu de hamvraag.....: wat was het mooiste deel/ding van de dag!? Dat is voor mij denk ik de totale natuur, met daarin een pracht stel mooie mensen om me heen, die ook weer allen op hun eigen manier van deze natuur genieten, opzuigen, bewonderen en dat deze liefde voor de natuur ons verbinding geeft!

Donderdag 5 juni 2025 - Harry Rijken

Ook donderdag zitten we weer om 8 uur aan het ontbijt. Vandaag staan enkele terreinen aan de noordzijde van Voorne Putten op het programma en Theo zal ook vandaag weer onze gids zijn.

Om 9 uur staan we allemaal startklaar op de parkeerplaats bij het Parnassiavlak, waar we met de vergunningen van KNNV Hollandse Delta weer van de paden af mogen. De 'opdracht' is om hier de Groenknolorchis te vinden, maar dat zal nog even duren ...

Op het eerste veld bij de trap vinden we meteen leuke soorten als: Teer guichelheil, Bitterling, Vleeskleurige orchis, Rietorchis, Stijve ogentroost en Geelhartje. We zien op afstand ook een rood vlak dat lijkt op zuring, maar dichterbij blijken dat Bevertjes (een soort gras) te zijn. En Loes is ook goed wakker vanmorgen, want die vindt de eerste Parnassia, nog wel zonder bloemen, want daarvoor is het nog te vroeg. Iets verderop, op een klein kaal plekje vinden we: bloeiende Bitterling, Waterpunge, Dwergzegge, Ruw walstro en de Gele bieslelie (*foto*), invasief in natte terreinen en nog niet eerder hier gevonden. Theo meldt ons later dat het Zuid-Hollands Landschap ons dankt voor de ontdekking en er in totaal 20 verwijderd heeft.

Langzaam trekken we door naar een volgend veld, dat vier jaar geleden helemaal kaal gemaakt is. Dat levert weer andere soorten op, zoals: Strandduizendguldenkruid, Borstelbies, Lidrus (eerst gedacht als Bonte paardenstaart), Moeraswespenorchis, Bleekgele droogbloem, een mooie pol Zilte zegge en Dwergzegge. Ook hier

zien we weer het Teer guichelheil, dat we nu allemaal kennen sinds we bij de Tenellaplas geweest zijn.

Op een volgend veld, dat niet kaalgemaakt is vinden we dan inderdaad circa 25 exemplaren van de Groenknolorchis. Verder nog leuke soorten als: Moerskartelblad, Moeraswespenorchis, Blauw glidkruid, Moerswalstro en Melkkruid.

Vervolgens door naar een iets kaler stuk en daar vinden we nog een heel aantal exemplaren van Parnassia. In de bosrand wacht ons en ook Theo een nieuwe verrassing, want daar staat Rond wintergroen. Zeker 30 exemplaren (*foto*) in volle bloei, zo mooi als we die nog nooit gezien hebben. Ook voor KNNV Hollandse Delta was dit een tot nu toe onbekende vindplaats!

Op de valreep voor de lunchpauze, vinden we nog Schorrenzoutgras en een wel 40 cm hoog exemplaar van een bitterling, die met onze flora in de hand gedetermineerd wordt als de Herfstbitterling.

De lucht wordt helemaal donker en het is tijd voor de lunch, dus rap terug naar de auto's. Daar zitten we nog maar net of de hemelsluizen gaan open. Gelukkig zitten wij droog!

In een kort ritje trekken we naar Hoekje Jans aan de westelijke punt van het Oostvoornse Meer, een terrein dat niet opengesteld is (maar voor ons nu even wel). Ook daar is het weer één en al kleur van orchideeën en rate-laars. Dat gaan we eens goed van dichtbij bekijken, en dan zien we weer een rijkdom aan soorten die we op de Veluwe meestal niet zien: Bijenorchis in bloei, Moeraswespenorchis, Echte koekoeks-bloem, Groenknolorchis (foto), Moeraszoutgras, Blauw glidkruid, Aardbeiklaver, Moeraskartelblad, Zeegroene zegge, Brede orchis, Gewoon torkruid en Zilt torkruid, Teer guichelheil, Parnassia (ook hier niet in bloei), Tormentil en Drienervige zegge. Een deel van het terrein laten we met rust, want daar vond Dini een pasgeboren Reetje!

Als we ook dit terrein grondig verkend hebben, is het tijd om afscheid te nemen van Theo en om hem allerhartelijkst te bedanken dat hij alle dagen met ons opgetrokken is en ons de allermooiste plekjes in en om Voorne-Putten heeft laten zien. Theo geeft aan dat hij het met plezier gedaan heeft en dat hij ook van (enkele van) ons nog weer een aantal nieuwe dingen geleerd heeft.

Je gelooft het niet, maar ook nu wordt het weer angstwekkend donker, dus rap weer de auto's in.

Ook deze stortbui trotseren we in de auto. Hoe mooi kun je het plannen!!!

Na opnieuw een heerlijk diner bereid door Dini, gaan we nog weer op pad om ons verblijf op Voorne-Putten op gepaste wijze af te sluiten. We zijn overal geweest, behalve op het strand, dus op naar Rockanje om lekker uit te waaien aan zee. En waaien doet het! Margriet waait bijna weg en Loes houdt het snel voor gezien! Gelukkig is Havana Beachclub nog open en daar druppelen we geleidelijk aan allemaal binnen en genieten we van een lekkere koffie met een appelpunt of een soes.

Ook aan het strand is natuurlijk weer gespeurd naar plantjes en vonden we Zeewolfsmelk, Spiesmelde en Zeeraket.

Vrijdag 6 juni 2025 - Margriet Maan

Om 10 uur uitschakelen. Het huis werd eerst grondig verschoond.

Fascinerend begin van de reis door het Botlek gebied, langs de raffinaderijen van Shell in Pernis en de silo's van Vopak, die we eerder deze week al uit de verte hadden gezien. Achtbaanswegen, de grootste haven ter wereld. We rijden voor de drukte uit om toch nog te stoppen bij De Groene Grens in Veenendaal, onderdeel van Het Binnenveld. Langs onder architectuur gebouwde villa's, lopen we een klein paadje in. Een grote verrassing: prachtige weiltes met ratelaars en enorm veel kleurrijke orchideeën. In de plantenlijst zullen alle soorten worden vermeld (zie [website](#)). We lopen over het vlinderpad naar nog meer van die perceeltjes. De vele grassen zijn op z'n mooist. Er ligt een enorme opgave voor het onderhoud van dit natuurgebied.

Loes doet een bijzondere ontdekking. Na determinatie door Pim, blijkt het de Behaarde boterbloem te zijn. Een bijzonderheid voor ons.

Zelfs een akkertje is er ingezaaid met rogge,

Kamille, Korenbloem, Ogentroost, nog meer Behaarde boterbloem, en wikke-soorten. Daar, uit de wind, zonder bankjes is het tijd voor de inwendige mens.

Weer bij de auto's nemen we met veel geknuffel en te veel gezoen afscheid van elkaar na een geweldige midweek waarin we nogal verknocht geraakt zijn aan elkaar.

Wims archief krijgt een goede bestemming

Tekst Hilde Ham

Verhuizen. Spullen uitzoeken. Zorgen dat het verkochte huis op tijd leeg is. Keuzes maken. Beslissingen nemen. Iedereen weet dat een verhuizing intensief, ingrijpend en vermoeiend is. Telkens te moeten kiezen tussen wat gaat wel en wat gaat niet mee? Weggooien is geen optie. Maar het zoeken naar nieuwe en goede bestemmingen vraagt tijd. Heel veel tijd. En het duurt niet lang meer of dan staan de verhuizers op de stoep. Af en toe lijkt er geen eind aan het sorteerproces te komen.

Dapper hakt Wim knopen door en besluit om afstand te doen van zijn rijke tijdschriften archief. Op de KNNV website afdeling Epe-Heerde biedt hij stapels aan. Wie het eerst komt die het eerst maalt. Omdat ik niet dagelijks de KNNV website raadpleeg ben ik helaas té laat voor de Wijerds. Zwier Hottinga van de Bekenstichting was me voor en heeft ze opgehaald. Jammer. Ik had ze graag van A tot Z willen doorspitten. 'Ik weet niet wat Zwier ermee gaat doen', zegt Wim, 'Je kunt haar altijd mailen'. Zo gezegd zo gedaan. Zwier reageert snel. Ik mag ze hebben en lezen. Daar word ik blij van. Wim maakt niet alleen mij blij met de Wijerd-serie. De Waddenbulletins gaan naar een wadloopclub in Warffum en Baflo, en alle Natura's van de landelijke KNNV verhuizen uiteindelijk naar de bibliotheek van Aardbalans in Apeldoorn.

Maar voordat het zover is blader ik alle tijdschriften door. Een leuk en ontspannen tussendoor klusje. Niet alle artikelen zijn interessant. Soms is de inhoud achterhaald. Dan weer is het taalgebruik een beetje verouderd.

Twee auteurs verrassen me. Ik kom ze regelmatig in het veld, op een lezing of elders tegen. Frans Bosch en Wim Oosterloo. Hoe leuk is dat. Uiteraard ga ik meteen lezen waarover ze destijds hebben geschreven.

In de zwart/wit Natura van januari/februari 1983 schrijft Wim over 'De macrofauna van de Niersense sprengbeken'. Dit onderwerp sluit naadloos aan bij het speciale themanummer over 'De Nederlandse beken'. In de inleiding staat op p. 3 'Door technische ontwikkelingen en verkeerde beleidsbeslissingen zijn onze beken of ernstig in verval geraakt of verdwenen. Bekend zijn de funeste gevolgen van 'normalisatie', waardoor het landschap veel aan waarde heeft moeten inboeten en veel specifieke plant- en diersoorten verloren zijn gegaan'.

Aan het eind van Wims artikel (p.72,73) met tekeningen van kokerjuffers en een platworm staat het volledige adres van de auteur: Drs. W. Oosterloo Vuurdoornstraat 224, 8171 XD Vaassen. In het kader van de wet op de privacy is dit tegenwoordig ondenkbaar en zéér ongebruikelijk.

Nog zo'n leuke verrassing. In de 83e jaargang no. 7 (940) september 1986, nota bene 39 jaar geleden lees ik: 'Het voedsel van de klapekster in het winterhalfjaar aan de hand van braakbalvondsten op de Tongerense Heide door Frans en Han Bosch'. De redactie is de s van Hans vergeten af te drukken.

Een Klapekster (*Lanius excubitor*) hoort officieel tot de zangvogels, maar is van nature eerder een roofvogel. Hij spietst zijn prooi (muizen, kikkers, kevers, vogels en andere kleine dieren) genadeloos op doornen van struiken.

Een lijvig verhaal met een figuur van de Winterbiotoop, tekeningen van een Klapekster en 'Hagedisse-kaak en braakballen op ware grootte', twee tabellen met analyses van nota bene 99 voorjaars- en 25 najaarsklapeksterbraakballen (pp. 202-207). Wat een klus om al die

braakballen systematisch te onderzoeken en er vervolgens ook nog een leesbaar verhaal over te schrijven. Een jaar later verschijnt Natura in A4-formaat met daarin wederom een verhaal van Hans (deze keer met s) en Frans Bosch over 'De relatie tussen het voedsel van de klapekster en het voorkomen van kleine zoogdieren op de Tongerense heide'.

Klapeksterbraakballen heb ik nog nooit gezien. Wel weet ik inmiddels hoeveel werk het uitpluizen van braakballen is. Met IVN Apeldoorn hebben we net een prachtige braakballen pluizenmiddag achter de rug met braakballen van Hetty's Kerkuijen. Zo fijn dat haar Kerkuijen voor voldoende braakballen zorgen en dat Hetty ze in de vriezer stopt en bewaart. Onder een LCD-microscopie bewonderen we haarscherpe knobbeltjes, muizenkaakjes, -botjes, -schedeltjes en -ruggenwerveltjes. Eén jongen construeert een geraamte en maakt een prachtige kaart.

Na afloop van deze geslaagde bijeenkomst lees ik opnieuw Frans Bosch zijn uitgebreide verhaal 'Tien jaar pluizen aan kerkuilen' in Natuurklanken 3 in het jaar 2022. Ik voeg daar nu iets aan toe. Tijden het braakballenpluizen ontdekken we minuscule rupsen van tapijtmotten/roomtipjes (*Trichophaga tapetzella*) ► Deze motten zetten eitjes af in braakballen van met name Kerkuilen. De rupsen van deze micro-nachtvlinders leven vooral van veren- en harenresten in braakballen, dierenhuiden, vogelnesten, bont, kleding, vloeren meubelbedekking en zelfs paardenhaar.

Terug naar Wims Natura archief. Het handzame formaat van de oude zwart/wit Natura tijdschriften is 17 x 24 cm. De inhoud en opbouw volgt zoals gebruikelijk een vast en vooral voor lezers herkenbaar stramien. Kleurenfoto's ontbreken. Kopijaanwijzingen zijn enorm uitgebreid en zéér gedetailleerd. Op de achterflap staan stevast Wetenschappelijke mededelingen. Bij ledenadvertenties staat * Aangeboden (met een vraagprijs in guldens) en * Gevraagd. Ferry Siemensma's strip **Oentje** benadert de natuur met een kwinkslag. In 1981 verschijnen 11 nummers. In 1986 zijn er 54 afdelingen verspreid over het land en bedraagt het aantal leden ruim 9.500.

Tegenwoordig verschijnt Natura slechts 4 keer per jaar in A4-formaat. Voor het huidige aantal afdelingen verwijst ik naar de website knnv.nl. Over het ledenaantal anno 2025 kan ik niets vinden.

Project Renderklippen

De meeste werkgroepen zijn druk bezig met inventarisaties voor het project Renderklippen, waarvan de resultaten d.m.v. een verslag en een informatiebijeenkomst, het komende voorjaar zullen worden gepresenteerd. Inventarisatie op 16 augustus door de paddenstoelenwerkgroep, leverde naast een lijst met 30 waarnemingen, aan het eind van de middag nog een verrassende vondst op. In een vergane boomstam groeiden een flinke hoeveelheid, volkomen gave en fraai gevormde Zwavelzwammen (*Laetiporus sulphureus*), met een diameter tot wel 30 cm. Een mooie afsluiting aan het begin van het paddenstoelenseizoen.

Foto's Ineke Buitenhuis en Herman Snoek

Nieuwe werkgroep Reptielen en Amfibieën

In de vorige Natuurklanken werd er al melding van gemaakt: nieuw voor onze afdeling was een eerste excursie Reptielen en Amfibieën, nu een werkgroep. De coördinator stelt zich voor:

Mijn naam is Erik Drent (58) en ik woon samen met mijn vrouw en 2 kinderen op 't Harde en ben werkzaam als docent Duits, verbonden aan het Van Kinsbergen College te Elburg. Lesgeven doe ik vanuit mijn passie voor lesgeven aan met name de Kader-/Mavo-leerlingen waar enerzijds kennisoverdracht (didactische sfeer) en anderzijds leerlingen begeleiden in de relationele sfeer. Een heel andere passie is voor mij de natuur in het algemeen waar ik ontzettend veel energie uit haal. Ik ben dan ook breed georiënteerd. Toch springt één deelgebied er specifiek ver bovenuit. Namelijk die van reptielen. Een wondere wereld van dieren die zich niet of nauwelijks laten zien. Door het kijken om te vormen tot zien, gaat er een wereld voor je open. Dat is een kwes-

tie van het toepassen van tips en trucs. Vaak begint het met lezen van het landschap wat al veel zegt over een grotere trefkans. Veel mensen die ik tegenkom in en buiten het veld menen te weten dat veel warmte en zonkracht ideaal zijn voor deze koudbloedige dieren. Dat is niet juist! Het zijn juist de subideale omstandigheden.

Welke dat zijn, vertel ik graag samen met Tariq Stark (RAVON) tijdens een lezing op 27 november. Ook nodig ik je uit om eens mee te gaan met een specialist en laat je verwonderen over deze geweldige 'onzichtbare' wereld. Het vermelden waard zijn de soorten die op de Veluwe voorkomen: Adder, Gladde slang, Ringslang, Zandhagedis, Levendbarende hagedis en de Hazelworm. Wist je bijvoorbeeld dat de Hazelworm gerekend wordt tot hagedis? Ook al lijkt hij een slang; het is een pootloze hagedis.

Vergeet ook vooral de amfibieën niet! Deze groep bestaat uit kikkers, padden en salamanders.

Onze werkgroep gaat gewapend met schepnet en cuvet op zoek naar voornamelijk aan watergebonden dieren.

Op de Renderklippen zijn wij binnenkort actief in de twee aanwezige heidevennen. De vennen beschikken over een hoge zuurgraad en zijn voedselarm. Dat zijn belangrijke voorwaarden voor veel amfibieën.

Onze werkgroep zet zich actief in qua inventarisatie, monitoring en bescherming. De waarnemingen zoals ook bij reptielen het geval is, worden verzameld door de coördinator en gedeeld met de beheerder van het telgebied en RAVON (Reptielen, Amfibieën en Vissen) en dan gaan de data naar het CBS voor data-analyse voor het berekenen van een trendberekening. RAVON deelt deze dan weer met de waarnemers.

Voor een excursie is het nu nog te kort dag, maar komend jaar zal dat zeker het geval zijn.

Geïnteresseerd? Neem contact op met Erik: reptielen@epe-heerde.knnv.nl

< Erik Drent en Herman van der Leeden op pad
(route Paraboolduinen Renderklippen)
Foto Hilde Ham

Natuur en Cultuur in het Veteranenbos

Tekst Hilde Ham

De zon schijnt uitbundig. Een zacht briesje brengt lichte verkoeling. De temperatuur is hoog. Rond de klok van 12 uur is het al 25 graden Celcius. Ideaal weer voor de insectenwerkgroep om samen met vijf leden van KNNV-Noordwest Veluwe op zaterdag 9 augustus rond te struinen in het prachtige Veteranenbos aan de Hoenderloseweg bij Schaarsbergen. In dit gebied vallen natuur en cultuur op indrukwekkende wijze samen.

Cultuur

Militairen leefden en werkten wereldwijd onder barre oorlogsomstandigheden in Nederlands-Indië, Korea, Nieuw-Guinea, Libanon, Cambodja, Joegoslavië, Afghanistan, Irak, Turkije, Mali en Jordanië. Tijdens deze vredes-, vrijheids- en veiligheidsmissies stelden ze hun leven bloot aan grote gevaren en risico's. Na het verschijnen van een veteranennota in 1990 ontstond een paar jaar later het idee om Veteranen Landgoed Vrijland in te richten als maatschappelijke erkenning en eerbetoon aan alle Nederlandse veteranen. Het Ministerie van Defensie en de gemeente Arnhem stelden een ongeveer 70-75 hectare groot terrein, wat voorheen gebruikt werd als landbouwterrein, voor onbepaalde tijd beschikbaar aan de Stichting Veteranen Landgoed Vrijland.

De organisatie zorgt met vrijwilligers voor het landgoed. Organiseert herdenkingsbijeenkomsten op het Plein van de Grondwet en de Krijgsmacht en in een intiem bebost gebiedje met een waardige rustplaats en uitstrooiveld voor as van veteranen, andere (oud-)militairen en hun relaties.

Eén van de twee voormalige munitiebunkers op het Veteranenlandgoed Vrijland dient tegenwoordig als slaapplek voor zeldzame vleermuizen. Deze bunkers zijn net als een nabijgelegen blusvijver en een hele diepe omheinde kuil met zéér geaccidenteerd en dichtbegroeide hellingen, niet toegankelijk voor publiek.

Het Justeerplateau, Calibratieplatform of Kompaskalibratieplatform (wat een woorden) stamt uit dezelfde tijd als vliegveld Deelen maar ligt er nu verlaten bij. Zaden van planten waaien met alle winden mee en vinden nieuwe standplaatsen tussen de stenen van de ronde Kalibratieschijf.

Natuur

Natuur en cultuur vormen een sterke samenhang en eenheid. Her en der staan bankjes voor rust- of lunchpauze. Het zandgrondterrein bezit naast dichte bosschages veel open plekken met kruidachtige begroeiing. Sinusmaaien werpt na verloop van jaren zijn vruchten af. Insecten zijn overal te vinden. Vlinders, vliegen, kevers en wantsen voelen zich helemaal thuis. Wij zijn bij hen op bezoek en respecteren hun woon- en leefgebied. Afval nemen we mee naar huis. Slechts voetsporen laten we achter.

Zeldzame Sleedoornpages (*Thecla betulae*) vliegen tijdens onze excursie uitbundig en in zéér grote getale rond. Wat een feest. 's Winters gaan we vaak warm gekleed in de kou van Epe en Apeldoorn op zoek naar de eitjes.

Nu lopen we in korte broeken te genieten van de fraai getekende en gekleurde imago's. Sleedoornpages stellen hoge eisen aan hun leefomgeving. Vrouwtjes leggen hun eitjes het liefst op jonge uitlopers van Sleedoorns (*Prunus spinosa*) en bij voorkeur in de oksels van takken. Rupsen eten in het voorjaar na de bloei meteen graag jonge, verse blaadjes. Als we om ons heen kijken is er in dit gebied geen gebrek aan oude en jonge 'naaktbloei-ers' vol met grote blauwe bessen. Deze bessen bevatten veel looistoffen. Daarom dragen ze in de volksmond als bijnaam 'trekkebekken'. In Groot-Brittannië, Ierland en delen van Europa is het oogsten en verwerken van sleedoornbessen een plattelandstraditie. Van de eetbare vruchten worden uiteenlopende producten gemaakt: sleedoornwijn, gin, jam of gelei, siroop, ketchup, chutney of sleedoornazijn. Keuze genoeg. Meer leuke weetjes over de sleedoorn zijn te vinden op www.wildeschool.nl.

Opeens staan we oog in oog met een Kommavlinde (*Hesperia comma*) uit de dikkopjesfamilie. Een zeldzame standvlinder die in één generatie van midden juli tot eind augustus vliegt. We zijn echte bofkonten met deze vlinder van droge schraalgraslanden die ook altijd op het voormalige Vliegveld Soesterberg op Speerdistels, Struikhei, Kruiskruid en Buddleja's te vinden is. Aan het eind van de excursie staat de vlinderteller op 14 dagvlinders en 13 verschillende nachtvinders (zie overzicht). De 17 wantsen zijn baas boven baas wat aantallen betreft. Ondanks het feit dat ze zich het liefst meteen verstoppen en snel wegkruipen zodra wij bewegen, laten ze zich volop bewonderen. Zo nu en dan spelen we, net als bij spechten, een heus kat en muis

spel. Bosbes-, Brem- en Knoopkruidschildwantsen (*Rubiconia intermedia*, *Piezodorus lituratus*, *Carpocoris purpureipennis*) dwingen ons op de knieën om foto's te kunnen maken. Geen enkel probleem. Ook niet voor onze nestor Henk. Dat hebben we graag over voor Luzernesierblind-, Kool- en Boomsikkelwantsen (*Adelphocoris lineolatus*, *EurydemaOLERACEA*, *Himacerus apterus*) over. Volgens Waarneming.nl variëren de soorten van algemeen tot zeldzaam en zeer zeldzaam. Door de klimaatopwarming van de aarde zijn deze kwalificaties slechts van tijdelijke aard. Over tien jaar is de status van zeldzame soorten waarschijnlijk al gewijzigd in algemeen en krijgen we weer nieuwe zeer zeldzame soorten vanuit het warme zuiden erbij.

14 Dagvlinders: Sleedoornpage, Klein koolwitje, *Atalanta* (imago en 2 poppen), Klein geaderd witje, *Icarusblauwtje*, Kleine vuurvlinder, Hooibeestje, Kommavlinde, Oranje luzernevlinder, Bruine vuurvlinder, Citroenvlinder, Bont zandoogje, Bruin zandoogje, Bruin blauwtje.

13 Nachtvinders: Bruidsmot, Moerasbladroller, Wapendrager (rups), Gerande spanner (rups), Mivlinder (rups), *Stigmella ruficapitella*-groep (dwergmineermot), Wormkruidkokermot, Meriansborstel (rups), Erwttenbladroller, Bruine daguil, Blauwooggrasmot, Weegbreemot, *Dichogramma spec.* (wortelmot).

17 Wantsen: Bessenschildwants, Groene schildwants, Knoopkruidschildwants, Pyjamachildwants, Miersikkelwants, Boomsikkelwants, Roodbruine sikkelwants, Variabele dwergschaduwants, Bruinrode glasvleugelwants, Bruine graswants, Gewone pantserwants, Zuringrandwants, Bremschilddwants, Luzernesierblindwants, Bosbessenschildwants, Geelzoomsierblindwants, Koolwants.

Bosbessenschildwants

Bremschilddwants

Luzernesierschildwants

We gunnen onszelf amper de tijd om alle indrukken te verwerken, of een vreemd uitzien maar fraai gevormd uitsteeksel op een takje van een zomereik, trekt onze volle aandacht. Wat is dat? Een vrucht? Gal? We nemen foto's om thuis de soort op naam te kunnen brengen. Het blijkt om een gal van een Gesteelde knopgalwesp (*Andricus callidoma*) te gaan. Deze komt voor op zomer-, winter en donzige eik. Nooit eerder gezien. De naam geeft meteen al enige duidelijkheid.

De gal met enkele galkamer staat op een dunne steel. Heeft variabele kleuren van geelachtig groen tot bruin en alles wat er tussen in zit. Is licht- en kortbehaard, en geribd. Grosscurts gallenboek 'moet' ik de komende winter toch weer wat vaker ter hand nemen om afbeeldingen, afkortingen, Nederlandse namen- en begrippenlijsten, teksten, registers en indeling scherper op het netvlies te hebben. Er zijn nog zoveel gallen van wespen, muggen en mijten te ontdekken.

Iets verderop trekken Ringpootroofvliegen (*Tolmerus cingulatus*) in copula zich niets van onze belangstelling aan en gaan ongestoord hun gang. Wij slenteren en struinen rustig door. Deze dag met 115 verschillende soorten insecten bewijst nog maar weer eens wat Henk van Woerden in een mail schrijft: 'Meer deelnemers leidt doorgaans tot meer waarnemingen.'

** Met dank aan alle fotografen: Annemarie Kooistra, Carolien Londerman, Ati Vijge, Henk van Woerden.

Bronvermelding: Grosscurt, A., (2017 p.162), *Plantengallen*, KNNV Uitgeverij, Zeist.

Websites: dickveerman.nl, veteranenlandgoedvrijland.nl, vlinderstichting.nl.

De 1000 soortendagen 2025 vonden plaats op 23 en 24 mei in de Renderklippen.

Er was een uitgebreid programma waarbij de werkgroepen excursies verzorgden en het gebied hebben geïnventariseerd. Het resultaat hiervan is in een verslag verwerkt en te vinden op de website.

